

Піх Юлія Андріївна

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Пих Юлия Андреевна

*аспірант кафедры теории и истории государства и права
Львовского государственного университета внутренних дел*

Pih Yulia

*Post-Graduate Student of the
Department of the Theory and History of State and Law of the
Lviv State University of Internal Affairs*

DOI: 10.25313/2520-2308-2017-4-4090

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ДЕРЖАВ У КОНТЕКСТІ СЕКУЛЯРИЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ МУСУЛЬМАНСКИХ ГОСУДАРСТВ В КОНТЕКСТЕ СЕКУЛЯРИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM OF MUSLIM STATE IN THE CONTEXT OF SECURITY PROCESSES

Анотація. У статті здійснено аналіз правової природи релігійно-правових систем мусульманського типу права та чинників, що сприяють процесам секуляризації і десекуляризації у релігійному праві в сучасному біполярному світі в мусульманських державах.

Здійснено класифікуємо ісламо-домінуючи держави. Серед цих держав виділено три різні державні моделі релігійних відносин, які визначають правовий статус ісламу в цих правових системах: іслам юридично визнаний державною релігією, і шариату відводиться спеціальне місце для соціальної політики, формування законодавства, управління і правосуддя; іслам формально не визнаний офіційною релігією, але держава контролює релігійні справи мусульман, і приватний закон, який можна застосовувати до мусульман, в цілому тяжіючи до норм шариату; немає ніякої юридично визнаної релігії держави, вона не втручається в справи релігії спільнот, включаючи мусульман; і при цьому це не звертається ні до якого закону на основі релігії, включаючи шариат.

Розглянуто релігійно-правову систему Саудівської Аравії як країни мусульманського світу.

Визначено, що ісламське правління в Саудівській Аравії засноване на абсолютній владі монарха і характеризується такими особливостями державно-правового устрою країни: верховенство королівської влади в суспільстві та державі, обмежене духовною владою улемів; поділ державної влади на судову (що знаходиться під впливом і контролем духовної влади улемів), виконавчу і законодавчу (що знаходиться в повному розпорядженні і під контролем короля); пріоритет ісламських суджень, заснований на верховенстві Корану і Сунни, над законодавством (низам і регламентами); покладення на духовну владу контролю за дотриманням приписів шариату усіма державними органами і підданими; наявність правотворчих функцій у духовної влади (в особі Ради улемів); формування незалежної судової влади відповідно до релігійно-правових вимог до кандидатів на суддівські посади.

Автор статті приходить до висновку, що разом з тим, принципова залежність правової системи Саудівської Аравії від мусульманського права не перешкоджає запозичення законодавства західного зразка.

Ключові слова: релігія, право, релігійно-правова система, секуляризація, десекуляризація, мусульманське право.

Аннотация. В статье осуществимо анализ правовой природы религиозно-правовых систем мусульманского типа права и факторов, способствующих процессам секуляризации и десекуляризация в религиозном праве в современном биполярной мире в мусульманских государствах. Осуществлен классифицируем исламо-доминирующа государства. Среди этих государств выделено три различные государственные модели религиозных отношений, определяющих правовой статус ислама в этих правовых системах: ислам юридически признан государственной религией, и шариата отводится специальное место для социальной политики, формирования законодательства, управления и правосудия; ислам формально не признанной официальной религией, но государство контролирует религиозные дела мусульман, и частный закон, применимый к мусульманам в целом тяготеет к нормам шариата; нет никакой юридически признанной религии государства, она не вмешивается в дела религии сообществ, включая мусульман; и при этом это не обращается ни к какому закону на основе религии, включая шариат. Рассмотрены религиозно-правовую систему Саудовской Аравии как страны мусульманского мира. Определено, что исламское правление в Саудовской Аравии основано на абсолютной власти монарха и характеризуется следующими особенностями государственно-правового устройства страны: верховенство королевской власти в обществе и государстве, ограниченное духовной властью улемов; разделение государственной власти на судебную (что находится под влиянием и контролем духовной власти улемов), исполнительную и законодательную (что находится в полном распоряжении и под контролем короля) приоритет исламских суждений, основанный на верховенстве Корана и Сунны, над законодательством (низам и регламентами) возложение на духовную власть контроля за соблюдением предписаний шариата всеми государственными органами и подданными; наличие правотворческих функций в духовной власти (в лице Совета улемов) формирование независимой судебной власти в соответствии с религиозно-правовых требований к кандидатам на судебские должности. Автор статьи приходит к выводу, что вместе с тем, принципиальная зависимость правовой системы Саудовской Аравии от мусульманского права не препятствует заимствования законодательства западного образца.

Ключевые слова: религия, право, религиозно-правовая система, секуляризация, десекуляризация, мусульманское право.

Summary. In the article, an analysis of the legal nature of the religious-legal systems of the Muslim type of law and the factors contributing to the processes of secularization and the desegregation in religious law in the modern bipolar world in the Muslim states is feasible. The classification of the Islam-dominant state is carried out. Among these states, there are three different state models of religious relations that define the legal status of Islam in these legal systems: Islam is legally recognized as a state religion, and a special place for social policy, formation of legislation, administration and justice is given to shariah; Islam is not formally recognized as an official religion, but the state controls the religious affairs of Muslims, and a private law that applies to Muslims as a whole tends to shariah standards; There is no legally recognized religion of the state; it does not interfere in the affairs of the religion of communities, including Muslims; and at the same time it does not apply to any law on the basis of religion, including shariah.

Considered the religious-legal system of Saudi Arabia as a Muslim country. It is determined that the Islamic rule in Saudi Arabia is based on the absolute authority of the monarch and is characterized by the following features of the state-legal system of the country: the supremacy of royal power in society and the state, limited by the spiritual power of the Ulema; the separation of state power from the judicial (which is under the influence and control of the spiritual power of the Ulemas), the executive and the legislative (which is in full control and under the control of the king) the priority of Islamic judgments, based on the supremacy of the Qur'an and Sunna, over the legislation (lower classes and regulations) to the spiritual authority to control the observance of Sharia regulations by all state bodies and subjects; the existence of law-making functions in the spiritual power (in the person of the Ulem Council) the formation of an independent judiciary in accordance with religious-legal requirements for candidates for judicial positions.

The author of the article concludes that at the same time, the fundamental dependence of the legal system of Saudi Arabia on Muslim law does not prevent the borrowing of Western-style legislation.

Key words: religion, law, religious and legal system, secularization, desecularization, Muslim law.

Постанова проблеми. У сучасному суспільстві право вважається регулятором суспільного життя, що претендує на універсалізм, адже будь-хто на території держави має узгоджувати свою поведінку із загальнообов'язковими правилами, за якими визначаються обов'язки. Одним з давніх і потужних таких

типів (видів) соціального регулювання є релігія. І тут потрібно констатувати, що як чинник соціального регулювання релігія для представників юриспруденції значною мірою є «річчю в собі».

Релігія — важлива форма духовного опанування людиною світу, у якому вона живе. Воно відіграє ва-

гому роль у житті і збалансованому існуванні людини й суспільства, зрештою, наявна соціально-релігійна система може відчутно впливати на функціонування правової системи. І все ж особливості цього регулятора, як і різноманітні аспекти його співвідношення з правом, недостатньо осмислені в юриспруденції, попри безумовну актуальність цього питання.

Проблема релігійно-правових системи — це перспективний напрям міждисциплінарних досліджень, що має допомогти фахівцям (релігієзнавцям, правознавцям та теоретикам) глибше зрозуміти специфічний предмет їх досліджень, а головне — більш предметно уявити складну і багатовимірну, подекуди суперечливу загальну картину соціально-нормативного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку релігійних правових систем також відображено в дослідженнях представників різних галузей права, а саме: Є. Ахільгова [1], О. Байдалюка [2], Л. Байкова [3], Л. Барковська [4], С. Маркова-Мурашова [7].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті є вивчення правової природи релігійно-правових систем мусульманського типу права та чинників, що сприяють процесам секуляризації і десекуляризації у релігійному праві в сучасному біополярному світі в мусульманських державах.

Виклад основного матеріалу. Іслам сформував найбільшу релігійну правову систему — мусульманське право, яка продовжує функціонувати до сьогодні. Іслам є провідною релігією в 61 державі — мусульманське населення в них становить в межах від 51 до 100%. У 50 з цих держав присутність мусульман є переважною (вище 60%). Ісламські ж громади є в більш ніж 120 країнах. У 35 державах мусульмани складають більшість населення. У 28 країнах, таких як Афганістан, Єгипет, Саудівська Аравія, Марокко, Кувейт, Іран, Ірак, Пакистан і ін., іслам є державною релігією [7, с. 123]. Ці факти, проте, не вичерпують інформацію про поширення ісламу. Багато з держав, де іслам загально визнаний, малі за розміром і мають незначну чисельність населення. З іншого боку, існують територіально великі держави, де мусульмани є в меншості (менше 50%) щодо домінуючої в державі релігії, але за кількістю являють собою значні в кількісному відношенні поселення. Індія з її 150 мільйонами мусульман займає перше місце в списку таких держав. Інші країни мусульманської меншини, мають великі мусульманські поселення, — Китай, Конго, Франція, Гана, Кенія, Мозамбік, Філіппіни, Росія, Уганда і США. Сукупність мусульманських поселень в таких країнах мусульманської меншості може перевищувати за кількістю мусульман держави мусульманської більшості. Іслам, таким чином, одна з двох великих традицій віри в світі — інша така віра — християнство. Послідовники

цих двох релігій разом складають більшість населення на земній кулі.

Іслам як світову релігію не можна розглядати без його правової основи — мусульманського права, так як воно регулює основні сфери суспільних відносин мусульманської громади.

Значна кількість ісламських держав потребує наукової класифікації. Поза будь-яким сумнівом, при дослідженні різних питань, що відносяться до вивчення ісламських держав і їх правових систем, здійснювалися різні спроби класифікації. Так Л. І. Байкова, відштовхуючись від загально визнаного поділу арабських держав за територіальною ознакою, згідно з яким виділяють держави африканської, східно-середземноморської і аравійської зони, відзначає, що за формою держави ці три зони відмінні один від одного, в зв'язку з чим, вона виділяє про три політико-правові субрегіони: Магрибі, Аравія, Леванте (східно-середземноморський субрегіон) [3, с. 105–106].

Територіальна близькість, зумовлює подібність державного устрою країн-сусідів кожної зони, обумовлену схожим шляхом історичного розвитку і впливом сукупності аналогічних факторів. Разом з тим, проведений автором аналіз історії та сучасного розвитку виділених держав, привів її до висновку про те, що у встановленні конкретної форми правління багато в чому зіграли головну роль релігійні традиції, провідна роль мусульманського духовенства, які підтримували на всіх етапах історичного розвитку сильну абсолютну владу монарха [3, с. 105–106].

Відповідно, можна зробити висновок, що територіальний підхід до поділу держав, не зовсім підходить для вивчення і порівняння змістовної сторони правових систем цих держав. Інша дослідниця мусульманського права Є. С. Ахільгова ісламські держави поділяє в залежності від ролі мусульманського права в системі чинного законодавства і виділяє:

- «країни, де основою правової системи є мусульманське право (Саудівська Аравія, Судан, Країни Перської затоки), і будь-який акт набуває юридичної сили лише в разі, якщо він не суперечить нормам Шаріату;
- країни, де мусульманське право має пріоритетне значення лише у сфері особистого статусу, кримінального права і цивільного обороту (Кувейт, Лівія, Йорданія, Марокко). В інших сферах законодавства діє світське право;
- держави, в яких мусульманське право в цілому зберегло свої позиції лише у сфері особистого статусу і вакуфного майна (Єгипет, Сирія, Ірак). В інших галузях діє законодавство, основою якого є законодавство європейських країн, з окремими включеннями норм шаріату;

– в правовій науці прийнято виділяти Туніс, як державу з найбільш ліберальною і прогресивною правовою системою, де вплив мусульманського права зведено до мінімуму. Навіть в такій пріоритетній для мусульманського права сфері як особистий статус норми Шаріату використовуються для того, щоб виправдати нововведення, часто суперечать традиційним поглядам» [1, с. 79–80].

Професор Л. Р. Сюкіяйнен справедливо вказує, що в цілому ісламське право відіграє не однакову роль у сучасному правовому розвитку мусульманського світу, оскільки правові системи деяких держав орієнтуються на шаріат (фікх), а інші реалізують модель світської держави [10, с. 105].

Дослідник при цьому класифікує мусульманські держави за діючими в них правовими системами. Як критерій класифікації він використовує масштаби дії норм ісламського права в формі доктрини і ступінь його впливу на чинне законодавство і виділяє дві групи мусульманських держав.

На його думку, перша група складається з держав регіону Перської затоки і Аравійського півострова — Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Ємен, Іран, а також Пакистан і Судан. До них належать Малайзія і Нігерія. У цих державах ісламське право є основою правової системи, оскільки діє і в формі доктрини, та у вигляді системи нормативно-правових актів [10, с. 107].

Друга група охоплює правові системи практично всіх інших арабських держав за винятком Тунісу. Конституції деяких з них (Єгипту, Кувейту, Бахрейну) закріплюють статус шаріату або його принципів як основного джерела законодавства, але в цілому ісламське право тут не складає основу правової системи, його дія обмежена регулюванням шлюбно-сімейних і спадкових відносин. Разом з тим, додає автор, навіть в цих державах спостерігається тенденція посилення ролі ісламського права на рівні правової системи в цілому [10, с. 107].

Вважаємо, що варто повністю погодитися з підходом Л. Р. Сюкіяйнена, але продовжити, конкретизувати і розширити класифікацію в цьому ж напрямку. Це призводить до необхідності класифікувати мусульманські держави відповідно до визнанням ісламу державною релігією і його впливом на правову систему держави. Мета такої класифікації полягає в тому, щоб коротко дослідити статус ісламу і правових систем, заснованих на ньому, в наступних двох категоріях держав: держави, де іслам — домінуюча релігія і мусульмани, складають більшість населення; і — держави, де мусульмани складають значну меншість, але держави мають велике населення.

Отже, на початку класифікуємо ісламо-домінуючі держави. Серед цих держав варто виділити три різні державні моделі релігійних відносин, які визначають правовий статус ісламу в цих правових системах:

1) іслам юридично визнаний державною релігією, і шаріату відводиться спеціальне місце для соціальної політики, формування законодавства, управління і правосуддя;

2) іслам формально не визнаний офіційною релігією, але держава контролює релігійні справи мусульман, і приватний закон, який можна застосовувати до мусульман, в цілому тяжіючи до норм шаріату.

3) немає ніякої юридично визнаної релігії держави, вона не втручається в справи релігії спільнот, включаючи мусульман; і при цьому це не звертається ні до якого закону на основі релігії, включаючи шаріат.

Існування цих моделей стає очевидним в результаті дослідження текстів конституцій і положень законів публічного та приватного права в мусульманських державах сучасного світу.

Аналіз текстів Конституцій дозволяє прийти до висновку, що в основних законах 27 держав, проголошено, що іслам їх державна релігія. До цих держав належать: — арабські держави: Алжир, Афганістан, Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Сирія, Саудівська Аравія, Судан, Туніс, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен;

— неарабські держави: Бангладеш, Бруней, Коморські острови, Іран, Малайзія, Мальдіви, Пакистан, Сомалі.

Серед конституцій Афганістану, Коморських островів, Ірані, Мавританії та Пакистані слово «ісламський» включено в їх офіційні назви.

В офіційних назвах Бахрейну, Оману, Катару і Саудівської Аравії немає слова «ісламський», але в преамбулах до їх Конституцій, їх описано як «Ісламські держави».

В Афганістані, Алжирі, Йорданії, Мальдівах, Марокко, Пакистані також відповідно до конституцій глава держави повинен бути обов'язково мусульманином. Конституції багатьох арабських країн, зазначених вище, взагалі оголошують в їх вступних статтях, що (1) вони — частина великої арабської нації, (2) ісламу — їх державна релігія, і (3) арабську мову — їх офіційною мовою.

Варто розглянути релігійно-правову систему Саудівської Аравії як країни мусульманського світу.

Процес відродження Аравії в XVIII в., боротьба за незалежність і створення централізованої держави тісно пов'язані з сімейством Аль-Сауд і активною діяльністю мусульманського проповідника шейха Мухаммеда ібн Абдель-Ваххаба і поширенням його вчення, прихильники якого відстоюють безумовне дотримання приписів Корану і Сунни в їх буквальному тлумаченні. Перша держава Саудідів виникла в результаті релігійно-політичного союзу між еміром невеликого емірату ель-Дерій Мухаммедом ібн Саудом (1726–1765) і шейхом Мухам-

медом ібн Абдель-Ваххабом (1703–1791) і проіснувала з 1744 до 1818 р.; друге — з 1824 по 1888 р. Третя держава має початок з 1902 р. і пов'язана з ім'ям Абдель Азіза ібн Абдель Рахмана аль-Сауда (1880–1953) — засновника сучасної держави, який об'єднав в одну державу раніше незалежні дрібні емірати і племена. У вересні 1932 р Абдель Азіз видав указ «Про об'єднання частин арабського королівства», за яким країна отримала свою нинішню офіційну назву [5, с. 484–485; 4, с. 83].

У 1932 р процес об'єднання країни був офіційно завершено проголошенням Королівства Саудівська Аравія [9, с. 83].

Саудівська Аравія — унітарна держава, найбільша держава на Аравійському півострові. Абсолютна теократична монархія. Король є уособленням влади сімейства Саудідів, якому історично належить домінуюча роль в політичному житті країни. Особливе становище сімейства Саудідів закріплено Основним низамом про владу 1992 (далі — Основний низам) — актом конституційного характеру [4, с. 675].

Відповідно до Основного низаму, Королівство Саудівська Аравія — суверенна арабська держава, її релігія — іслам, Конституція — Книга Всевишнього Аллаха і Сунна Його Пророка (ст. 1). У цьому акті, по суті, закріплюється імперативна вимога сповідувати іслам і не допускається поширення ніякої іншої релігії, оскільки вірнопідданим є тільки той, хто приніс клятву Королю на Корані (ст. 6), члени сім'ї (основи саудівського суспільства) повинні виховуватися на основі ісламської віри (ст. 9), а захист ісламської віри — обов'язок кожного (ст. 34) [5, с. 485].

Саудівська Аравія — батьківщина ісламу. Мусульманське право тут ніколи не поступалося своєї ролі домінуючого джерела права і досі залишається основою правової системи [5, с. 675].

З моменту виникнення ісламу в VII ст.н.е. і аж до утворення Королівства Саудівської Аравії в 1932 р. мусульманське право було основою правової системи країни, хоча і взаємодіяло з місцевими традиціями й звичаями. В даний час правова система країни продовжує повністю орієнтуватися на мусульманське право, що закріплено Основним низамом, відповідно до якого вищим законом країни є Коран і Сунна, а влада має свої повноваження на основі цих джерел, що стоять над усіма прийнятими в країні правовими актами (ст. 7 Основного низаму). З урахуванням цього принципу можна виділити три основні елементи правової системи Саудівської Аравії. Перший представлений власне мусульманським правом, яке залишається в цілому некодифікованим і діє в традиційній формі доктрини. Причому якщо до створення Королівства саудівським судам було наказано застосовувати ханбалітську доктрину, то в даний час вони не пов'язані яким-небудь певним чином. Другим елементом

правової системи є законодавство, що прямо закріплює мусульмансько-правові норми. Нарешті, третій елемент — нормативно-правові акти, присвячені питанням, які традиційне мусульманське право не регулювало [8, с. 676].

Сформована в країні офіційна концепція правотворчості ґрунтується на тому, що єдиним законодавцем є Аллах, воля якого виражена в шаріаті (Корані і Сунні), а держава здійснює нормотворчі функції лише в його межах. Тому чинні в країні правові акти іменуються низамом, тобто регламентами, а приймають їх органи регламентної влади [8, с. 676].

Дія всіх Низамів поставлено в залежність від їх відповідності нормам мусульманського права, оскільки саудівське суспільство базується на ісламській вірі (ст. 11 Основного низаму), яку держава зобов'язана захищати (ст. 23 Основного низаму). У Саудівській Аравії діє структура, покликана стежити за суворим дотриманням норм мусульманського права як державними органами, так і підданими. До неї, наприклад, відноситься вже згадуваний Рада улемів, очолюваний головним муфтієм Саудівської Аравії. Рада улемів складається з 20 вищих релігійних теоретиків, особливо шанованих знавців Корану. Цей орган уповноважений офіційно тлумачити мусульманське право шляхом видання фетви (ст. 45 Основного низаму), фактично створюючи нові правові норми [9, с. 677].

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що ісламське правління в Саудівській Аравії засноване на абсолютній владі монарха і характеризується такими особливостями державно-правового устрою країни:

- верховенство королівської влади в суспільстві та державі, обмежене духовною владою улемів;
- поділ державної влади на судову (що знаходиться під впливом і контролем духовної влади улемів), виконавчу і законодавчу (що знаходиться в повному розпорядженні і під контролем короля);
- пріоритет ісламських суджень, заснований на верховенстві Корану і Сунни, над законодавством (низамом і регламентами);
- покладення на духовну владу контролю за дотриманням приписів шаріату усіма державними органами і підданими;
- наявність правотворчих функцій у духовної влади (в особі Ради улемів);
- формування незалежної судової влади відповідно до релігійно-правових вимог до кандидатів на судівські посади.

Разом з тим, принципова залежність правової системи Саудівської Аравії від мусульманського права не перешкоджає запозичення законодавства західного зразка.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Аналіз процесів секуляризації і десекуляризації у правових систем

мусульманських держав дозволив виявити внутрішні протиріччя та конфлікти у взаємодії світського і духовного. Зазначено, що формальна відданість ісламу і його законам, прописана у правових нормах не обов'язково робить суспільство дійсно ісламським. І при цьому така формальна відданість абсолютно не суттєва для держави, практично наступного за ісламськими принципами управління.

Аналіз природи мусульманського та позитивного права дозволяє зробити наступні висновки: 1) на даному етапі розвитку у мусульманських правових системах посилюється регулятивний дуалізм; 2) у даних системах існує дві підсистеми соціальної регуляції: релігійна

та юридична; 3) зростає питома вага норм позитивного права, розширюються сфери її дії; 4) звужуються сфери дії мусульманського права; 5) зростає впровадження релігійних принципів та приписів у джерела позитивного права та відбувається їх трансформація (відмінно у різних арабських державах); 6) посилюються розбіжності у врегулюванні суспільних відносин мусульманським та позитивним правом; 7) виникає потреба у формуванні механізму взаємодії мусульманського та позитивного права.

У процесі подальших наукових розвідок, важливо звернути увагу на процесу секуляризації та десекуляризації в окремих мусульманських державах.

Література

1. Ахильгова Э. С. Семейно-правовое положение женщины в мусульманских странах: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003. — 166 с.
2. Байдалюк О. П. Теистические истоки аксиологии договорного права / О. П. Байдалюк // Проблемы философии права. — 2006/2007. — Т. 4/5. — С. 225–231.
3. Байкова Л. И. Исламская государственность Арабского Востока: историко-теоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 2004. — 158 с.
4. Барковская Е. Ю. Мусульманское право и правовая культура: учебное пособие / Е. Ю. Барковская. — М.: РАГС, 2001. — 75 с.
5. Конституции государств Азии: в 3 томах / Т. Я. Хабриева — М.: Норма, 2010. -Т. 1. — 2010. — 544 с.
6. Мальцев Г. В. Культурные традиции права: моногр. / Г. В. Мальцев. — М.: Норма — Инфра-М, 2013. — 608 с.
7. Маркова-Мурашова С. А. Исламское право как элемент общецивилизационной культуры: учеб. пособие в 2-х частях. Часть 2. Место исламской правовой семьи на правовой карте мира / С. А. Маркова-Мурашова. — Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2007. — 190 с.
8. Порівняльне правознавство: (теоретико-правове дослідження): моногр. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Фенікс, 2007. — 400 с.
9. Правовые системы стран мира: энциклопедический справочник / отв. ред. А. Я. Сухарев. — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — 840 с.
10. Сюкияйнен Л. Р. Исламское право в правовых системах мусульманских стран: от доктрины к законодательству / Право. Журнал Высшей школы экономики. — 2008. — № 2. — С. 97–109.

References

1. Akhyljghova Э. S. Semejno-pravovoe polozhenye zhenshhyny v musuljmanskykh stranakh: dys. ... kand. juryd. nauk. M., 2003. — 166 s.
2. Bajdaljuk O. P. Teysticheskiye ystoky aksyologhyy doghovornogho prava / O. P. Bajdaljuk // Problemy fylosofyyu prava. — 2006/2007. — Т. 4/5. — S. 225–231.
3. Bajkova L. Y. Yslamskaja ghosudarstvennostj Arabskogho Vostoka: ystoryko-teoretycheskyj aspekt: dys. ... kand. juryd. nauk. Ufa, 2004. — 158 s.
4. Barkovskaja E. Ju. Musuljmansкое pravo y pravovaja kuljtura: uchebnoe posobyе / E. Ju. Barkovskaja. — М.: RAGhS, 2001. — 75 s.
5. Konstytucyy ghosudarstv Azyy: v 3 tomakh / T. Ja. Khabryeva — М.: Norma, 2010. -Т. 1. — 2010. — 544 s.
6. Maljcev Gh. V. Kuljturные tradycyy prava: monoghr. / Gh. V. Maljcev. — М.: Norma — Ynfra-M, 2013. — 608 s.
7. Markova-Murashova S. A. Yslamsкое pravo kak элемент obshhecyvyly-zacyonnoj kuljtury: ucheb. posobyе v 2-kh chastjakh. Chastj 2. Mesto yslamskoj pravovoj semjy na pravovoj karte myra / S. A. Markova-Murashova. — Krasno-dar: Kubanskyj ghos. unt, 2007. — 190 s.
8. Porivnjajlne pravoznavstvo: (teoretyko-pravove doslidzhennja): monoghr. / za red. O. V. Zajchuka, N. M. Onishhenko. — К.: Feniks, 2007. — 400 s.
9. Правовые системы стран мира: энциклопедический справочник / отв. ред. А. Я. Сухарев. — М.: Yzd-vo NORMA, 2001. — 840 s.
10. Sjukyjajnen L. R. Yslamsкое pravo v pravovykh systemakh musuljmanskykh stran: ot doktryny k zakonodateljstvu / Pravo. Zhurnal Vysshej shkoly ekonomyky. — 2008. — #2. — S. 97–109.